

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 2 (98)

2 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:
Министерство Образования и науки Республики казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Нур-Султан, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Нур-Султан, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Нур-Султан, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Нур-Султан, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Нур-Султан, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор
Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор
Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь
Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь
Зикирбаева В.С., Бауыржан С.

Адрес редакции:
050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>
Тел.: +7 (727) 272-46-54.
E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Nursultan, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Nur-Sultan, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Nur-Sultan, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Bauyrzhan S.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

- Omarbekov T. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасиреті. Алматы. Санат, 1997. 320 p. [in Kazakh].
- Ocherki istorii Kommunisticheskoi partii Kazahstana. İzd. vtoroe, dop. i pererabotannoe. Alma-Ata: Kazahstan, 1984. 758 p. [in Russian].
- Reabilitasiya: politicheskie processy 30-50-h godov / Pod ob. red. A.N. Яковлева. М.: Politizdat, 1991. 461 p. [in Russian].
- Reabilitasiya: kak eto bylo. Dokumenty Prezidiuma SK KPSS i drugie materialy: v 3 t. М., 2000. Т. 1: Mart 1953 fevral 1956. 503 p. [in Russian].
- Robirt Conguest. «The Harvest of Sorrow». Soviet Collectivization agd the Terrorfamine. Pimlico. London 2002. 412 p.
- Smagulov N.K. Kadrovaya politika bolşevikov v partiinyh i gosudarstvennyh organah Kazahstana v 1917-1936 gg. Karaganda: KarGTU, 2011. 184 p.
- Suleimenova M.J. İstoricheskaya rol deportirovannyh narodov i repressirovannyh sosialnyh grupp v razvitii narodnogo hozyaistva Sentralnogo Kazahstana v 1930-1940-e gody: dis. ...kand. ist. nauk. Karaganda: KarGU im. E. Buketova, 2001. 124 p. [in Russian].
- Tragediya kazahskogo naroda. Sbornik dokumentov i materialov: golod 20-h, 30-h gg. NN v. v Kazahstane / Sostaviteli: M.K. Tahaeva, N.V. Chauşanskaya. Almaty, 2010. 414 p. [in Russian].
- Tragediya sovetskoï derevni. Kollektivizasiya i raskulachivanie. 1927-1939. Dokumenty i materialy. V 5-ti tt. // Pod red. V. Danilova, R. Manning, L. Violy. М.: «Rossiiskaya politicheskaya ensiklopediya» (ROSSPEN), Т. 1.1999. – 880 p.; Т. 2. 2000. – 927 p.; Т. 3. 2001. – 1008 p.; Т. 4.2002. – 1056 p.; Т. 5. Кн. 1.2004. – 648 p.; Т. 5. Кн. 2. 2006. – 704 p. [in Russian].
- Яковлев А. Крестосев. М.: VARGIUS, 2000. 274 с. [in Russian].
- 1932-1933 жылдардағы асаршылу ақиқаты – Pravda o golode 1932-1933 goda / Аяған В.Ғ. Qydyralina J.Б., Auanasova Д.М., Kaşqymbaev A.N., Anafinova M.L. Пиясова К.М. В.Ғ. Аяғанның редакциясымен. Almaty: TOO «Litera-M», 2012. – 366 p.+16 bp japsyrma. qazaqşa, oрысша [in Kazakh].

FTAMP 03.00.20

DOI 10.51943/1814-6961_2022_2_189

КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1917-1930 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ «ӘЙЕЛ ТЕҢДІГІ» МӘСЕЛЕСІ

Шашаева Малика Әуезханқызы^{1ID}, Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы^{1ID*}

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Қазақстан, Алматы.

* Автор-корреспондент

E-mail: ma.shashaeva@mail.ru (Шашаева), koz.mahabbat_85@mail.ru (Қозыбаева)

Түйіндеме. Мақалада Кеңестік Қазақстанның қалыптасуы кезеңіндегі қоғамдағы өзгерістер арнасындағы әйел теңдігі мәселесінің кейбір қырлары талдауға алынады. Алғашқы қабылданған заңдық ережелер, некелесу, ажырасу, алып қашу, қалыңмал мен әменгерлік және басқа да тақырыптар қарастырылған. Түркістан Кеңестік Социалистік Республикасы Орталық Атқару Комитетінің де «қалың малды» жою туралы декреті жарияланады. Бұл декретке сәйкес «қалың мал» жайлы барлық келісімдер заңсыз деп есептелініп, декреттің қаулыларын бұзушылар қылмыстық тәртіп бойынша сот алдында жауапкершілікке тартылады деп танылды. Алайда бұл декрет заң жүзінде тек қазақтарға ғана таралған соң, 1923 жылы Түркістан Орталық Атқару Комитеті республиканың барлық ұлттарына тарайтын жаңа декрет қабылдады. Ең алғаш «әйел теңдігі мәселесі» 1917 жылғы Орынбордағы Бүкілқазақтық съезінде көтеріледі. Алаш қозғалысының өкілдері әйелдердің саяси құқығын ерлермен бірдей теңестіруді, өз еркімен күйеуге шығу құқығын, некеге отырғанда қалыңдықтың да келісін сұрау, некеге отыру жасын ерлерге 18, әйелдерге 16 деп белгілеу, қалың мал, әменгерлікті жою, екінші әйел алу үшін бірінші әйелдің рұқсатын сұрау талаптарын қойғандығы мақала барысында талдауға алынды.

Кілт сөздер: әйел теңдігі, неке, әменгерлік, қалыңмал, декреттер, заңдар, теңсіздікті жою.

Мақала ҚР БҒМ ҒК № AP09259227 жобасын жүзеге асыру аясында дайындалды

МРНТИ 03.00.20

ПРОБЛЕМА «ЖЕНСКОГО РАВЕНСТВА» В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ В 1917-1930-Е ГОДЫ

Шашаева Малика Аuezханкызы^{1ID}, Козыбаева Махаббат Маликовна^{1ID*}¹Институт истории и этнологии им. Ш. Уалиханова, Казахстан, Алматы.

*Автор-корреспондент

E-mail: ma.shashaeva@mail.ru (Шашаева), koz.mahabbat_85@mail.ru (Козыбаева)

Аннотация. В статье анализируются некоторые аспекты равноправия женщин в контексте изменений в обществе в период становления Советского Казахстана. Первые принятые правовые положения касаются брака, развода, похищения невесты, калыма, левирата и других тем. Также будет опубликовано постановление ЦИК Туркестанской ССР об уничтожении «калыма». Согласно указу, все соглашения о «калыме» считались незаконными, а нарушители положений указа привлекались к уголовной ответственности перед судом. Однако после того, как этот указ был юридически распространен только на казахов, в 1923 году ЦИК Туркестана принял новый указ, распространявшийся на все национальности республики. Вопрос о равноправии женщин впервые был поднят на Всеказахском съезде 1917 года в Оренбурге. В статье анализируются требования представителей «Алаш» в уравнивании положения женщин в политических правах с мужчинами, права добровольно вступать в брак, уточнении согласия невесты при заключении брака, установлении брачного возраста до 18 лет для мужчин и 16 лет для женщин, отмены калыма, левирата, согласие первой женщины на брак со второй женой.

Ключевые слова: равноправие женщин, брак, левират, калым, декреты, законы, устранение неравенства.

IR МРНТИ 03.00.20

THE PROBLEM OF "WOMEN'S EQUALITY" IN SOVIET KAZAKHSTAN IN 1917-1930

Shashayeva Malika Auezhankyzy^{1ID}, Kozybayeva Makhabbat Malikovna^{1ID*}¹Ch. Valikhanov Institute of history and Ethnology, Kazakhstan, Almaty.

*Corresponding author

E-mail: ma.shashaeva@mail.ru (Shashayeva), koz.mahabbat_85@mail.ru (Kozybayeva)

Abstract. The article analyzes some aspects of women's equality in the context of changes in society during the formation of Soviet Kazakhstan. The first adopted legal provisions deal with marriage, divorce, bride kidnapping, bride price, levirate and other topics. The decision of the Central Executive Committee of the Turkestan SSR on the destruction of the "kalym" will also be published. According to the decree, all agreements on "kalym" were considered illegal, and violators of the provisions of the decree were held criminally liable before the court. However, after this decree was legally extended only to the Kazakhs, in 1923 the Central Executive Committee of Turkestan adopted a new decree that applied to all nationalities of the republic. The issue of women's equality was first raised at the All-Kazakh Congress in 1917 in Orenburg. The article analyzes the demands of the representatives of "Alash" in equalizing the position of women in political rights with men, the right to voluntarily marry, clarifying the consent of the bride upon marriage, establishing the age of marriage up to 18 years for men and 16 years for women, the abolition of "kalym", levirate, consent of the first woman to marry the second wife.

Key words: equality of women, marriage, levirate, kalym, decrees, laws, elimination of inequality.

Кіріспе. Ұзақ уақыт бойы Қазақстандағы «әйелдер мәселесі» өз шешімін таппай, тек тарихта 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін біршама өзгеріске ұшырағаны анық. Өмір бойы салт-дәстүрдің шырмауында қалған қазақ әйелдерінің қолдауын тапқан кеңес өкіметінің әйелдер мен ерлердің құқықтарын теңестіруге, қалың мал, әменгерлік, көп әйел алумен күресуге бағытталған саясаты іс жүзінде түпкі-тамыры жойылған, кеңестік идеологияға бағынатын халықты тәрбиелеу мақсатын көздегені анық. Алайда, 1917-1930 жылдары жүргізілген науқан кезінде әйелдер арасындағы сауатсыздықты, құқықтық теңсіздікті жою, сонымен қатар қазақ әйелдерін қоғамдық-саяси, басқару ісіне қатынастыру мүмкіндігі пайда болғанын жоққа шығару қате.

Ең алғаш «әйел теңдігі мәселесі» 1917 жылғы Орынбордағы Бүкілқазақтық съезінде көтеріледі. Алашорда қозғалысының өкілдері әйелдердің саяси құқығын ерлермен бірдей теңестіруді, өз еркімен күйеуге шығу құқығын, некеге отырғанда қалыңдықтың да келісін сұрау, некеге отыру жасын ерлерге 18, әйелдерге 16 деп белгілеу, қалың мал, әменгерлікті жою, екінші әйел алу үшін бірінші әйелдің рұқсатын сұрау талаптарын қояды (Алаш Орда, 1992:49-50).

Материалдар мен әдістер. Әйел теңдігіне қатысты зерттеулердің негізі антикалық заманнан грек ойшылдары Платон, Аристотель есімдерімен байланысты. Өйткені грек тілінде ген-әйел, ал андрос-ер адам. Демек, антикалық дәуірде этникалық жағдайларға, халықтардың орналасу мекен жайына қарай, әйелді ерлермен салыстыра отырып қарастырған. Мәселен, Аристотель (б.э.д. 384-322) өзінің әйелдер туралы көзқарасы бойынша «ер адам мен әйел адам тең емес, әйел балаға өз денесін берді» - деп тұжырым жасаған (Декина, 2015:1116–1120). Неміс философы Иммануил Кант (1724-1804) әйел мен ер адамның психологиясын талдап, оларды бір-бірінен мінезіне қарай айырып, әйелдер туралы: «Әйелдер аса қамқор, қайрымды және жанашыр, сырты әдеміден пайдалылығына басымдық береді» (Кант, 1997:279). Екінші бір неміс философы Артур Шопенгауэр (1788-1860) психикалық үрдістерді негізге алып, ер адамдарға абстрактілік, ал әйел адамдарға нақтылық тән қасиет дей келе, бала бұл әйел мен ер адамдардың арасындағы күштарлық пен махаббат нәтижесінде пайда болады деп тұжырымдаған (Шопенгауэр, 1992:62). Р. Столлер, гендер категориясын, жынысқа байланысты белгілеу үшін, оны жеке тұлғалық және мінез-құлық сипаттарының әлеуметтік тұлғааралық қатынастарының контекстінде пайда болғанда ғана қолдануды ұсынған (Burn, 1996:233). 1998 жылы Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенциясына (келісіміне) қосылғаннан кейін, БҰҰ-ның «Әйелдердің саяси құқығы туралы», «Тұрмыстағы әйелдің азаматтығы туралы» конвенция, Халықаралық еңбекті ұйымдастырудың алты конвенциясы, оның ішінде «Бірдей еңбек еткені үшін ерлер мен әйелдерді тең марапаттау туралы» конвенциялар бекітілді.

Мақаланы жазу барысында соңғы жылдары Отандық тарих ғылымында болып жатқан түбегейлі өзгерістерді негізге алдық. Танымдық мүмкіндіктердің кеңеюі зерттеу негізіне тарихи-мәдени, өркениеттілік тәсілді қолдануға жол ашты. Әрбір өркениеттің өзіндік ерекшеліктерін тану, оның біртұтастығы, өзіне тән мәнге ие тұрақты жүйесі, өмірлік философиясы, құндылықтар жүйесі және тарихи-мәдени дәстүрлері, соған сәйкестендірілген халықтардың, жеке адамның өмірі, әлеуметтік және саяси институттары, ұлттық басымдылыққа ие ұстанымдар мен құндылықтарын неғұрлым терең танып білуге деген ұмтылыстарға жетелеуге әкеледі. Міне, осындай тәсілдерді пайдаланудың арқасында зерттеу көздерінің неғұрлым тиімді бағыттарға бет бұруына жол ашты. Атап айтқанда, зерттелуге алынған кезеңдегі оқиғалар мен мәліметтер кешенді түрде сол дәуірмен байланыстырылып, ұлттық басымдылықтар мен құндылықтар тұрғысынан қарастырылып, соның негізінде оның мәні, негізгі ағымдарының бағыты және қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық және халықтың рухани өміріндегі алатын маңызды зерттеудің өзегіне айналды.

Талқылаулар. Бұл мақалада зерттеудің тарихнамалық базасы ретінде «Ана тілі» газетінде жарық көрген Шілдебай Сәбиттің «Қазақтың қайраткер қызы» (Шілдебай, 2019:8) А.И. Қасабекованың «Әйелдер қозғалысының алғашқы қайраткерлері» деп аталатын көмекші оқу құралы (Қасабекова, 2003:61-62), Р.О. Балгозинаның «Қазақстанның тарихи ойындағы әйел теңдігі мәселесі» атты докторлық диссертациясы қарастырылды (Балгозина, 2009:210). Деректік базаның негізін Қазақстан Президенті архивінің қорларындағы құжаттық материалдар құрайды (ҚР ПА, 139:1). Баспасөз беттерінде әйел теңдігі мәселесі тұрақты түрде көтерілді. Мысалы, «Ақ жол» газеті беттерінде «Әйел теңдігі» рубрикасында осы мәселеге қатысты мақалалар үзбей берілетін. Соның біріндегі «Жетім қыз» деп аталатын (Авторы – Жұмағали (С. Қожановтың бүркеншік аты) мақалада өте қызықты мәліметтер келтірілген.

Негізгі нәтижелері. Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті мен РСФСР Халық Комиссарларлар Кеңесінің 1917 жылдың 18 желтоқсанында қабылдаған «Азаматтық неке, балалар туралы және азаматтық жағдайды әктілеу кітабын енгізу жайлы» кеңес өкіметінің декреті және 19 желтоқсанда қабылданған «Неке бұзу туралы» декреті осы мәселеге байланысты ең алғашқы декреттер болып есептеледі. Нәтижесінде, некеге тұрудың шектік жасы белгіленіп, ерікті ажырасу мүмкіндігі берілді (Декреті, 1957:210).

«Ақ жол» газетінің 1921 жылдың 12 сәуіріндегі №46 санындағы «Әйел теңдігі» рубрикасында «Қазақстан үкіметінің неке туралы шығарған заңы жарияланған болатын:

1. Неке қию

1. Бір қатыннан артық қатын алу әйелдің адамшылығына кемшілік келтіретіндіктен, әйелді күн есебінде тұтынып, еңбегін олжа қылуға себеп болғандықтан;

2. Үй ішіндегі адамдардың өзгерісінен жазатын (ЗАГС) бөлімдерге жаздырған неке дұрыс неке деп табылады;

3. Неке қиғанда шарифаттың айтқанын істеу қыз бен жігіттің ықтиярында. Бірақ шарифат бойынша неке қиюдан бұрын, үй ішінің өзгерісін жазатын бөлімге барып жазылу керек.

Ескерту: бұл декрет жарияланбай тұрып, шарият бойынша қиылған некені үй ішінің өзгерісін жазатын бөлімге айтып жаздыру керек.

4. Неке қию үшін күйеудің жасы 18-ден, қыздың жасы 16-дан кем болмасқа керек;

5. Неке қиып қосылушылардың ақылы саламат боларға керек;

6. Некелі жары жоқ, басы бос кісіге неке қиып үйленуге болады. Бұл декрет бойынша қағазға тіркеліп, неке қиып үйленгендерді бұл декреттен бұрын шариятша неке оқытып үйленгендер де, сол бұрынғы некесі бұзылып, қосағынан айрылмай қатын жаңадан байға шыға алмайды, еркек екінші қатын ала алмайды;

7. Ата-ана мен нәсіл – нәсәптің* арасына неше атаға келсе де, неке жүрмейді (әкесі мен қызы, шешесі мен баласы, ұлы атасы, ұлы анасы, нағашы анасы, нағашы атасы мен немерелері) ағайын туысқан арасына өке жағынан да, шеше жағынан да төрт атадан аспай неке жүрмейді. Бір-біріне неке қиып, қосыла алмайды. *Ескерту: 1) әкесі бір, шешесі басқа, я шешесі бір, әкесі басқа қиыр туысқан деп саналады. 2) некесіз туғандар некелімен бірдей.*

1. Ата-ана мен оның нәсіл – нәсәбінің қызының күйеуі, еркегінің қатыны, келіні неше атаға келсе де, неке қиып қосыла алмайды. Қатынның бұрынғы байынан қалған баласы мен оның байының бұрынғы қатынынан қалған баласының арасында неке жүрмейді.

2. Неке қиып қосылушылар некесін көзбе-көз отырып қидырады. Неке қиятын орынға күйеу мен қыз өзі бармай, орнына уәкіл сайлап жіберу болмайды;

3. Неке қию үшін екі тараптың да толық ризалығы керек. Біреудің зорлығымен болған ризалық деп танылмайды. Неке қиып қосылушылардың әке-шешесі, ағайындары құдандасып, басқа түрлі жақындарының қыз бен жігітті сырттан билеп құда болып келгенімен, қыз бен жігіт өз арасы келісіп бір-біріне риза болмаса, неке қиылмайды;

4. Әйелді неке қиып алу үшін ықтиярсыз алып қашу, некеге көндіру үшін зорлау сот хукімімен жаза салып қорқытып тиятын іс;

5. Жесірдің өз еркі өзінде. Өлген байының ағайындарынан басқа біреудің адамына тисе де ықтияры бар.

2. *Байы мен қатынының айырылуы*

6. Неке қиып қосылған кісілер некесін бұзып айырылуға болады;

7. Айырылу үшін бай мен қатыны екеуі де болмаса, екеуінің біреуі айрылғысы келсе айырылады;

8. Байы мен қатыны екеуі де айырылғысы келсе, өздерінің некесін жазған бөлімге айырыламыз деп арыз жазып береді. Болмаса тиісті народный судьяға арыз береді. Байы мен қатынының біреуі айрылғысы келсе, оның ісі соттың қарауымен шешіледі;

9. Народный судьяға айрылғысы келген қатын мен байы екеуі бірдей келіп, екеуі де айырыламыз деп арыз берсе, судья олардың жұмысын, арызын алысымен бітіреді. Егер айырыламын деген арызды қатыны мен байының бірдей бермеуінің жемісін тексеріп шешу үшін судья срок тағайындайды;

10. Байы мен қатыны некесін бұзып айыру тақырыпты істерді народный судья жалғыз өзі де тексеріп шешеді;

11. Айырылу тақырыпты арызы алысымен, народный судья ізденушінің қолына оның арыз бергенін һәм қосағынан бөлек тұруға ықтиярлы екенін куәләндіріп қағаз жазып береді;

12. Бұл декрет губерна махкемелері тұратын қалаларда хукімет атына шығатын газеттерге басылып, ел елге жарияланған күннен бастап күшіне кіреді. (*Сот комиссары: Әлібеков*) (Ақ жол, 2020:11, 1 т.).

Баспасөз беттерінде әйел теңдігі мәселесі тұрақты түрде көтерілді. Мысалы, «Ақ жол» газеті беттерінде «Әйел теңдігі» рубрикасында осы мәселеге қатысты мақалалар үзбей берілетін. Соның біріндегі «Жетім қыз» деп аталатын (Авторы – Жұмағали (С. Қожановтың бүркеншік аты) мақалада: «Ұлттың ұлт болып жасауы, көркеуі ілгері басуы үшін бірнеше себептер болуға керек. Ол, себептердің бірі ұлт анасы, ұлт тәрбиешісі әйел болуға тиіс. Әйел теңдіксіз, әйел надан, әйел күң болса, ұлт қанатсыз құсқа ұқсап, қанша талпынғанымен алға бара алмайды. Бұл белгілі. Айтылып та, жазылып та жүр. Бұл күнгі қазақтың әйел халі әсіресе, 1917-18 жылғы ашаршылықтан кейінгі Түркістан әйелдерінің ахуалы өте қиынға айналды. Сатылды, панасыз, үйсіз, жалаңаш күйсіз шияттей жетім қалды. Өзбек қолында кедей қазақ зұлымдығы болды. Өткен, декабрь ішінде ескі Ташкент барсам, өзбектің 13-14 жасар баласы 11-12 жасар қазақ қызын шанаға жегіп, өзін сүйреткізіп жүр екен. Қыз қайғылы өзі жүдеу, киім жоқ болғаннан кейін аяп кеттімде қасына барып жөн сұрадым. Мені, тәлкек қылған біреу десе керек. Айтпады. Сонан кейін, өзбек балаға «Я ортақ! Нимеге шо қызын шанаға жегіп иурсің? өзіңге иүріп тұрсың, аяғың барды» дедім, өзбек бала ашуланды. Менің қаным қайнап шыдай алмай, баланы итеріп кеп түсірдім. Бірақ, көшеде айғай салып не қылайын деп, қайтып кеттім. Енді бұл қызда сол ана жылғы ашаршылықтан, өзбек қолына кірген қазақ азаматтарының жетім қарындасы болса керек. Бұндай, жетімдер Түркістан қалаларында толып жатыр деп, «Ақжолда» жазылған еді. Бұл рас жетім қарындастарыңды құтқарыңдар, жастар!» - деген жанайқайды көруге болады (Ақ жол, 2020:70, 2 т.).

Автономиялы Қырғыз (Қазақ) Социалистік Республикасы құрылғаннан кейін, 1920 жылы 28 желтоқсанда «Қалың малды жою туралы» декрет қабылданды. «Ескінің қалдығы» қатарына жатқызылған қалың мал беру заңсыз деп танылып, қатаң жазаланатын болды (Декреты и постановления, 1921:41).

Жылдар бойы келе жатқан көп әйел алу мен әменгерлік салттарын жою мақсатында кеңес өкіметі 1921 жылы 17 қаңтарда «Қырғыздардың неке құқығы туралы» декретін қабылдайды.

1921 жылы 14 маусымда Түркістан Кеңестік Социалистік Республикасы Орталық Атқару Комитетінің де «қалыңмалды» жою туралы декреті жарияланады. Бұл декретке сәйкес «қалыңмал» жайлы барлық келісімдер заңсыз деп есептелініп, декреттің қаулыларын бұзушылар қылмыстық тәртіп бойынша сот алдында жауапкершілікке тартылады деп танылды (Известия, 1921:4). Алайда бұл декрет заң жүзінде тек қазақтарға ғана таралған соң, 1923 жылы Түркістан Орталық Атқару Комитеті республиканың барлық ұлттарына тарайтын жаңа декрет қабылдады. 1924 жылы заңды күшіне енген Қырғыз (Қазақ) Орталық Атқару Комитетінің «қалыңмал» мен басқа да тұрмыстық қылмыстарды жазалау туралы декреті жарық көрді.

Жоғарыда айтылған «Ақ Жолдың» 16-шы санында басылған: Қазақстан хукіметінің қалың малды қалдыру туралы шығарған нұсқамын (1) іске асыру үшін баяндама ретінде заң комиссариаты жариялаған «Ережеде»:

1-Қалың малды қалдырған нұсқа жарияланғаннан кейін, қалыңдық үшін қалың мал беру һәм алу-жазаландыратын қылмысты іс есебінде болады.

2-Бұл істің қылмысты болып саналуының екі түрлі белгісі бар: а) екі жақтың құдалық сөйлесіп келісуі; келіскеннен кейін күйеу жағы мал беруге қалыңдық жағы малын алып біткен соң, қыз беруге міндетті болуы; б) құда күйеу жағы құда түсіп, малын түгел яки, жарымдап беру, қалыңдық жағы-малды қолына алу.

3-Екінші бапта көрсетілгенше қылмысты деп түсіну үшін мал берген күйеу мен қалыңдық арасында неке оқылған-оқылмағаны есеп емес.

4-Жарияланбастан бұрын түгел яки, жарымдап қалыңмал берушілердің һәм алушылардың ісі қылмыстыға қосылмайды. Бірақ, ол бұрынғы құдалықтар алыс-беріс қылуға шарт бола алмайды. Мәселен, қалыңмал төлеген екенмін деп, қалыңдығын сұрай алмайды (қалыңдық өзі барамын демесе); егер тіпті неке оқылмайтын болса, беріп қойған малын да сұрай алмайды. Нұсқа жарияланбастан бұрын малының жартысын алып қойғандар, күйеумен қалыңдықтың арасында неке оқылған болса, қалған малын сұрай алмайды.

5-Қалыңмал туралы ауылда келісу, құдалық секілділер. Нұсқа жарияланудан бұрын болсада, сот қорғауына алынбайды. Яғни, бұл туралы дау-дамай болса, сот қабыл алынбайды. тексермейды.

6-Нұсқа жарияланудан бұрын некелесіп қойылғандарды айырарда, бұрынғы төленген қалыңмал қайтпайды. Бұл туралы ақыласу, дауласу жұмыстарын сот тексеруге алмайды.

7-Жарияланғанша қалыңмалды қайтару туралы басталған, бірақ тексеріліп үлгірмеген істер бір жола тоқталады; бұл туралы айтылған билік шығарған қарар орындалмайды; мұндай істерді орындаушы мекемелер қарарын орындамастан, тезінен билік айтқан соттардың өздеріне қайтаруға тиіс.

8-Қалыңмалды қалдыруға қарсы істелген жұмыстарды, алты заседательный халық соты тексереді. Мұндай жұмыстарға жай адамдар, милиция, ғайыры мекемелер қатыса алмайды.

9-Халық сотында қалыңмал қалдыруға қарсы жұмыстар, жай кісілердің арызымен исполкомдардың ұсынуымен милиция яки, басқа ұйымдар һәм лауазым иесі адамадардың білдіруімен, соттың өз қарауынша басталады. Ескерту: домалақ арыздар, шағымдар (аты жөнін жазбаған) алынбайды. һәм мұндайлар іс бастауға дәлелдікке жарамайды.

10-Қалыңмалды қалдыруға қарсы қылмыстыларға, закон қуатына кірген соттың билігімен ғана жасалуға болады.

11-Мұндай жаза екі түрлі болады: а) екі еседен артық арттырмай мал алған кісілердің өздерінен ғана, қалыңмалды алып қазынаға салу. Бірақ, түк қатысы жоқ ағайындарын күйдірмеуге керек; б) қалыңмал беруде һәм алуда, айыпталған адамдарға бір жылға шейін бас жазасы болады.

12-Қалыңмал алған адамнан қалыңмалдың өзі һәм тағы сол қалыңмалға орай, келетін мал мүлік екі есе болып қазынаға алынады.

13-Қазынаға алынатын мал мүліктің мөлшерін, істі қарайтын сот кеседі. Бірақ, һәрбір істе мал-мүлкі қазынаға алынатын адамдардың дәулеті, тіршілігі еске алынады. Мәселен, байлардан алған қалыңмалының үстіне, тағы сондай зат алынады. Ал, кедейлерден соттың қарауынша кемітіліп, шамасына қарай аз алынады.

14-Халық соты қалыңмалды қалдыруға қарсы жұмыстарды тексеріп билік айтқанда, қазынаға түсетін мал мүлікті кескен бөлімде, қалыңға алынған малдың, мүліктің анық қанша екендігін баяндап санап отыру керек. Билікте көрсетілуге тиіс. Егер алынған малдың, мүліктің көзі жоқ болса, олардың орайына мал мүлік төленеді. һәм бұлар 12-ші бап бойынша екі есе қылынып, қазынадан алынады деп.

15-Билікті орындау үшін исполнительный лист (орындама қағаз) берілгенде, сонымен қатар оның нұсқасын билікті орындау, қай мекемеге тапсырылғандығы көрсетіліп, кембағалдар қамқоршылығының бөлімшесіне жіберу керек.

16-Халық сотының билігін орындайтын мекемелер, қазынаға алынған мал-мүлікті ауылдық Кеңестерге тапсырады. Бұл туралы олар тоқтаусыз, кембағалдар қамқоршылығының бөлімшесіне білдіреді.

17-Ауылдық Кеңестер қолдарына алған мүліктерді сақтауға һәм малды індетке, боран шашынға ұшыратпай бағуға міндеткер.

18-Егер бір ауылға қалыңмал айдалып келді. Киіт-миіт секілді заттар келді дегенді ауылдық кеңес хабарланса, дереу анығын біліп, ондай мал-мүліктің жасырылмауына һәм үсталып кетпей сақталуына қам қылуға тиіс. Бұл туралы қандай қам қылғанын, тиісті халық биіне білдіреді. Мұнан кейін, халық биі ауылдық кеңестің істеген қамы дұрыс па, теріс пе я бекітеді, я бұзады.

19-Қазынаға алынған мал-мүлік, жергілікті кембағалдар қамқоршылығы бөлімшесінің қарауындағы айрықша қазынаға кіреді.

20-Бұл қазынадан алдымен ауылнай қол астындағы жәрдемге мұқтаж өз күштерімен күн көре алмайтын жарлыларға, ауруларға, ақсақ-тоқсақтарға һәм осылар секілді кембағалдарға көмек беріледі.

21-Қамқоршылық істерін басқаратын халық комиссиариаты алуға тиіс: а) 21-ші бапта көрсетілгенше айрықша қазынадан пайдаланатын нашарлар кімдер? һәм көмек берудің реті қалай болмақ; б) бүкіл Қазақстан Республикасына қараған жерлерде, әлгі айрықша қазынадан дұрыстап пайдалану үшін жергілікті кембағалдар қамқоршылығы бөлімшелері ашылсын.

22-Кембағалдар қамқоршылық ұйымдары болмаған жерлерде, айрықша қазынадан кемтарларға көмек берілсін деген жоғарғы ұйымдардың бұйрықтары, кейбір себептермен орындалмағанда, қазынаға алынған малдар боран-шашын, жүт-індетке шалдығып, апатқа ұшырайтындары болса, ауылдық Кеңестер өз қарауымен ондай малдарды қол астындағы жетім-жесір, кем-кетіктерге үлестіруге ерікті. Бұл туралы ауылдық кеңес не істегенін, малды кімдерге һәм қанша бергенін, тиісті кембағалдар қамқоршылығы бөлімшесіне түгел білдіреді.

23-Жетім-жесір, кем-кетіктерге үлестіргеннен қалған қазынаны, жергілікті кембағалдар қамқоршылығы бөлімшесі рұқсатымен, шаруашылық одақтарына, басқа сондай жұмыстарға, әлеумет жұмыстарына, жұмыскерлердің азық-түлігіне ұстауға тиіс.

24-Қалған қазынаны 24-ші бап бойынша, қалай үлестіру ретін жер комиссариатының жергілікті мекемелері көрсетеді.

25-Қалыңмал берген һәм алған айыптыларды жазаландыратын бұл туралы істі қарайтын істі сот, жаза кескенде адамына қарай, қылмысына қарай кеседі. Бір жылдан артық кеспейді.

26-Қалыңмалды қалдырған низамның жарияланған күні, Қазақстан Республикасының областной қалаларындағы ресми газетті, сол низам басылып шыққан күн болып есептеледі. Жергілікті Губисполкомдар һәм областной заң бөлімдері, бұл низамды тездікпен телеграф, радио арқылы, қазақ халқына тегіс жариялауға міндеткер» - делінді (Ақ жол, 2020:94-96, 2 т.).

Осы декреттерді әйелдерге таныту мақсатында 1918 жылдың желтоқсанында РКП(б) Орталық Комитеті үгіт-насихат жүргізу комиссиясын құрады, ал 1919 жылдың қыркүйегінде комиссия әйелдер арасында жұмыс жүргізу бөлімі болып қайта құрылады (Великий Октябрь, 1971:40-41).

1920 жылы наурызда Бөкей губерниясында Қазақстандағы ең алғаш әйелдер бөлімі құрылады. Бөкей Ордасындағы ерекше қызметімен, өжеттігімен көзге түскен М.Бегалиева 1922 жылы РКП(б) Бөкей губерниялық комитетінің аппаратына қызметке шақырылып, әйелдер бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалады (Шілдебай, 2019:4).

Түркістандағы жалпы қазақ-қырғыздың 921 жылдың 20-қаңтарында Әулиеата қаласында 1-ші съезі ашылды. Сөз сөйлегендер арасында қазақ-қырғыз әйелдері атынан съезді құттықтауға шыққан Сара Есова ерекше құрметке ие болды. Бұл туралы газет бетінде былай жазылған: «Бұрын мындай көп жиында әйелдер атынан әйел сөйлегенін көрмеген қазақ-қырғыз Сара Есова сөйлеуге шыққанда, уәкілдер күтпеген қуаныш көрсетіп, қол шапалақтап, айқайлап ұран шақырып жіберді. Сара жалпы қазақ-қырғыздың тұңғыш сиезін құттықтап болып, қазақ-қырғыз жұрт болғаннан бастап, осы уақытқа дейін әйелдерге кемдік көзбен қарап, адам деп санға алмай, мал есебінде малға сататындығын айтып, әйелдердің бұл кезге дейін бостандық теңдік жемісін пайдаланбай күндікте, қорлықта жүргендігін уәкілдерге көзбен көргендей айтып берді. Мұнан былай әйелдерге ондай кемдік болмаса екен! «әйелдің шашы ұзын, ақылы қысқа» деген мақалды тастап, ұмытып, әйелдерге бостандық, теңдік көзбен қарап, осы сиезде қазақ-қырғыз әйелдері туралы мәселе болса, бірінші дәрежедегі мәселелерден саналып, шын көңіл, адал ниетпен тексерілсе екен! Егер ойға келмей, ұмыт қалған болса, әйел мәселесі деген өз алдына бір мәселе болып, басқа мәселелер қатарына кірсе екен деп ұсыныс кіргізіп, сиезге қазақ-қырғызға бостандық, теңдік берген Кеңестер хукіметіне басшы болған. Осы хукіметтің орнауына себеп болған ақ жүрек жолдастарға алғыс айтып, тілектестік білдіріп Сара Есова сөзін бітірді. Қазақ-қырғыз әйелі

мәселесін дұрыстап карап, осы сиезде әйелдерге ерік беріліп ерлермен тең болатындығына сенімді болу үшін сиез басқарушы ұйымдар (президумда) әйелдердің де болуы керек деп Сараның атын атап, уәкілдер ортасынан ұсыныс болды. Ешкім қарсы болмай, бір дауыспен сиез басқарушы топқа Сара мүшелікке сайланды. Осы уақытқа шейін әйелдерді кем санап, адам қатарына алмай келе жатқан қазақ-қырғыз бірінші сиезінде әйелдерге бұл қылған құрметі көзге түсерлік өзгеріс деуге болады. Жасасын, қазақ-қырғыздың жаңа талап, ақ жүрек ер көңілді қыздары! Жасасын, олардың жас ұйымдары! Көгерсін, көркейсін әйелдер теңдігі! (*Қыр баласы - Дәулетбар Алтынбаев*) (Ақ жол, 2020:96, 2 т.).

1921 жылдың 3 сәуірдегі «Ақ жол» газетінің №43 санында «Мұсылман әйелдерінің конференциясы» деген мақалада: «25 мартта Түркістан Республикасының аймақтық мұсылман әйелдерінің конференциясы бітті. Қаралған мәселелер: қазіргі хал, шарифат бойынша хәм кеңестер заңы бойынша әйел құқығы жайы, аналықты хәм балалықты қорғау, халық ағарту хәм мұсылман әйелдері, майда кәсіп ұйымы хәм мұсылман әйелі не үшін «жетілер» жасалады хәм онда мұсылман әйелінің қатысуы, әйел бөлімдері хәм мұсылман әйелі. Конференцияда Сырдария, Ферғана, Жетісу, Закаспий, Самарқан облыстары, Хорезм хәм Бұқара Республикаларының уәкілдері болды. Уәкілдердің жалпы саны 202 кісі: олар ұлтқа қарай бөлінгенде 49 ноғай, 55 қазақ-қырғыз, 32 өзбек, 25 тәжік, 11 иран, 8 тұрғын жойт, 8 түрікпен, 5 кавказ мұсылманы, 5 шала қазақ, 1 тараншы, 1 сарт қалмағы, 1 қашқарлық, 1 осетин әйелдері. уәкілдердің 130-ы сауатсыз, 56-сы хат біледі. Оның ішінде 10-ы зиялы конференцияда 15 ортақшыл әйелдер, басқасы партияда» - делініп, конференциядағы әйелдер мәселесі сөз болған (Ақ жол, 2020:17, 3 т.).

Түркістан республикасының орталық атқару комитетінің декретінде (Ташкент, 1921 жылдың 14 маусымы) қалың мал мәселесі көтерілген болатын: «Қазақ, Түрікпен қатын-қыздарының адамшылық намысын кемсітіп, құн қылып келген. Оларды ақшаға сатып алатын тауар бағасына теңгеретін «қалың мал» байдың өктемдігін күшейтіп неке мәселесін адамның малды-малсыздығына байлаулы қылатын ескі әдет. Екінші жақтан жарлылардың қатынсыз өтуіне себепші болады. Сол айтылған жаман әдеттен қазақ-түрікпен қатын-қыздарының адамшылық намысын арашаламақ үшін Түркістан кіндік атқару комитеті ұйғарады:

1. Осы декрет шараланғаннан бастап қыздың әке-шешесінің, туысқандарының яки жұрағаттарының қалың мал алуы, күйеудің әке-шешесінің, туысқан-жұрағаттарының қай түрімен болса да (жасау) деп қыздың, төленген малдың бара-барына шығуға зорлайтын, қалың мал төлеуі тоқтатылсын.

2. Қалың мал туралы келісу, баталасу деген нәрселер тоқтатылсын. Осы декреттегі 2-3 баптардағы жолдардан тысқары жолдармен қалыңын, малды даулауға, соттан жәрдем сұрауға ешкімнің хақы жоқ.

3. Осы декрет шығудан бұрын төленген қалың мал, неке оқылған болса қайтарылмайды.

4. Неке оқылмаған болып малдың бәрі яки жарым-жартысы төленіп қойылып мал төлеуші еңбекшіл табынан болса қалың мал осы жарлық шыққаннан бастап 6 айдың ішінде қайтарылып беріледі.

5. Еркектің жасы 15-ке әйелдің жасы 16-ға толған ақылдары дұрыс болып, туысқандық, жақындық болмай екі жағы бір-біріне риза болған уақытында ғана некесі дұрыс болып саналады (неке туралы түпкі заң 5-66 бап).

6. Осы декреттің қайсы бабын болса да бұзушылар сот алдында мал үшін жауап бергені былай тұрсын бұзғаны үшін қылмысты болып жауапқа тартылады.

7. Жергілікті хукімет адамдары осы декреттің дұрыс орындалуына абай болсын. Тындамаушылар соттың жазасына душар болады. (*Кіндік атқару комитетінің бастығы: Төрәқұлов. Халық комиссарлар кеңесінің бастығы: Атабаев. Хатшы: М. Юмакаев*) (Ақ жол, 2020:148, 3 т.).

1921 жылы 15 шілдеде облыстық комитет жанынан әйелдер бөлімі құрылады. Бөлім меңгерушісі болып тағайындалған А.Оразбаева «Известия Киробкома РКП (б)» журналына жазған мақаласында әйелдер бөлімінің маңызды міндеттерінің бірі ретінде «қырғыз әйелдерін құқықтың жағынан қорғау, атап айтқанда «қалың малға» сатуды, күштеп некеге отырғызуды, көп әйел алушылықты, яғни «ағасы өлсе, інісі мұра» деген сияқты дәстүрлерді жою» деп атап кеткен (Қасабекова, 2003:61-62). Өлкелік әйелдер бөлімінің коллегия мүшесі Сара Есова «Лениншіл жас» газетіне жазған мақаласында Кеңес өкіметінің «қазақ әйелін азат етудегі» іс-шараларын баяндайды: «Бұл науқан кезінде әйел азаттығына қайшы келетін қалың мал, көп қатын алу туралы ұйымдасқан әйелдерге мән-жайды түсіндіретін жиналыстар шақырды. Бұл науқанның елге мәні түсіндіріледі. Жоғары қылмысты істеген адамдарға ашық соттар жүргізіледі. Соттың көшпелі сессиялары қалыңмал туралы жұмыстарды кешіктірмей көп ортасына салып қарайды, ана мен баланың саулығын қорғайтын үлгілі үйлер ашылады. Ересек әйелдерге арнап сауат ашқыш мектептер ашылды. Жұмыссыз әйелдер жұмысқа орналастырылды. Әйел жайынан кітап-газет шығарылады. Жергілікті баспасөздер науқанның маңызын түсіндіріп мақалалар жазады» (Қасабекова, 2003:72-73).

Дегенмен, кеңес өкіметі «ескінің қалдығын» қаншалықты жоюға тырысқанымен, іс жүзінде қалың кара халық арасында бұл салттарды әлі де ұстанып отырғандығы белгілі еді. Оны Н.Арықованың 1928 жылы «Әйел теңдігі» газетіне жазған хатынан байқауға болады: «... Осы күнге шейін қалыңмал және түрлі ескі әдеттерді жою туралы істелген іс шамалы болып келді. Көпшіліктің өзі қалыңмалдың өзі жалпы

мәдениет шаруа тұрмысына зиянды екенін толық түсініп болған жоқ. Осы күнгі қалың мал жасырын күйге айналып, күйреген ұстатпай отыр. Жасырын болғанда жұрттың өзі ғана жасырады демейміз. Қызметкерлеріміздің де кейбіреулері туған-туысқандарының, тамыр-танысының қалың мал алуына көмек береді» (Балгозина, 2009:64).

Әйелдер бөлімі өз қызметін аса қиын жағдайда бастады. Бөлім мүшелерінің аздығы, көшпелі өмір салтының басым болуы, ұзақ уақыт бойы әйелдер бөлімдерінің қызметінің нақты жоспарланбауы кері әсерін тигізді. Сол себептен бөлім мүшелерін даярлау маңызды мәселелердің біріне айналды. РКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің 1924 жылғы 10 сәуірдегі хатына сәйкес Орынборда бір жылдық облыстық курстар жұмыс істей бастады. Бірінші жылы негізінен 15 пен 30 жас аралығындағы 52 әйел оқытылды. Оқыту бағдарламасына қазақ және орыс тілдері, арифметика, жаратылыстану, саяси сауаттылық, әйелдер арасындағы жұмыстың теориясы мен тәжірибесі сағаттары енгізілді. Оқу жылының қорытындысы бойынша аттестациялау комиссиясы 14 курсант бағдарламаны жақсы меңгерген, 24 курсант жеткілікті игермеген, 14 курсант толық меңгермеген деген қорытынды шығарды (ҚР ПА. 139:1-2).

Қорытынды. Тұжырымдай келе айтар болсақ, елімізде әйелдер бөлімі тек «әйелдер мәселесімен» байланысты үгіт-насихат жұмыстарын ғана атқарып қоймай, сонымен қатар қиын-қыстау кезеңдерінде халыққа көмек көрсету қызметімен де айналысты. Азаматтық соғыс жылдарында әйелдер бөлімінің басшылығымен сенбіліктер өткізіліп, егіс алқаптары жыртылып, майдандағы жауынгерлерге киім-кешек тігіп, азық-түлік жинаған. 1920-21 жылдарда әйелдер бөлімінің өкілдері ашыққандарға жәрдемдесіп, жетім қалған балаларды орналастыру мәселесін шешуде, асханалар ұйымдастыруға ат салысты (Қасабекова, 2015:57). 1921 жылдың аяғында денсаулық сақтау мен әйелдер бөлімдерінің ұйымдастыруымен ана мен баланы қорғау бөлімдері құрылады. Алғашында ана мен баланы қорғау ісі тастанды және жетім балаларға арналған жабық түрдегі мекемелерді құрудан басталды. 1922 жылы балалар үйінің саны 33-ке жетті. Алайда оның бірде бірі өз міндетіне сай болмады. Тамақ, күтім, дәрігерлік көмек ең төмен деңгейде болды. Ақмол губерниялық әйелдер бөлімінің есебі бойынша тек 3 жасқа дейінгі балаларға арналған 1 ғана балалар үйі болды, онда өлім 60 пайызға жеткен, балалар үйінің жағдайы өте төмен және гигиеналық-санитарлық жағдай сақталмады. Ана мен бала қорғау мекемелерін құру барысында көптеген қиындықтар кездесті: мекен-жай, құрал-жабдық, мамандар болмады (Қасабекова, 2003:64).

Қортындылай отыра, ғасырлар сынынан өтіп, сұрыпталып жеткен ұлттық құндылықтардың ешбірі өзге ұлт дәстүрлерімен, ұстанымдарымен қайшы келмейтінін атап өткеніміз жөн. Өйткені шынайы адамгершілік пен иманға негізделген құндылықтар ғана құнын жоймайды әрі өміршең келеді. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйел мәртебесіне қатысты да біз дәл осылай пайымдай аламыз.

Әдебиеттер тізімі

- «АҚ ЖОЛ» (газеті). Көптомдық. 3 том / Құраст. Х. Есенқарақызы. Нұр-Сұлтан: «Алашорда» қоғамдық қоры, 2020. 11 б.
- «АҚ ЖОЛ» (газеті). Көптомдық. 2 том / Құраст. Х. Есенқарақызы. Нұр-Сұлтан: «Алашорда» қоғамдық қоры, 2020. 70 бет.
- Алаш Орда. Сборник документов. Алматы., 1992. С. 49-50.
- Балгозина Р.О. «Проблемы женского равноправия в исторической мысли Казахстана». Диссертация на соискание ученой степени д.и.н. Алматы, 2009. 311 с.
- Великий Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана (1917 – 1936 гг.): Сб. документов и материалов. М., 1971. С. 40-41.
- Декина Е.А. Женщины и литература: от античности до XIX века // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. Т. 13. С. 1116–1120. // URL: <http://e-koncept.ru/2015/85224.htm>.
- Декреты Советской власти. Москва. Гос. Изд. Полит. Литер, 1957. с. -237.
- Декреты и постановления ЦИК, СНК и СТО КАССР. Сб., N1, Киргизгосиздат., 1921, с-41.
- Известия ЦК КП(б) Туркестана и ЦИК Советов Туркестанской республики. 1921. 4 июля.
- Кант И. Критика практического разума // Соч. в 4 т. на немецком и русском языках / отв. ред. Н. Мотрошилова и Б. Тушлинг. М., 1997. Т. 3. С. 277–733.
- Қазақстан Республикасының Президенттік Архиві (ҚР ПА). 139-қ, 1-т, 203 іс, 1-п.
- Қасабекова А.И. Әйелдер қозғалысының алғашқы қайраткерлері. Көмекші оқу құралы.-Тараз.: университеті. 2003. 61-62 б.
- Қасабекова А.И. XX ғасырдың 20-30 жылдарында Қазақстандағы ана мен баланы қорғау мәселелері. Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Исторические и социально-политические науки», №4 (47), 2015, - 57 б.
- Шілдебай С. Қазақтың қайраткер қызы. Ана тілі газеті, 04 шілде, 2019 <https://anatili.kazgazeta.kz/news/53352>
- Шопенгауэр А. Собр. соч. Т. 1. Москва, «Московский клуб» 1992. С. 54-108
- Burn, S.M. The Social Psychology of Gender. New York: McGraw-Hill. 1996. 233 p.

References

- «AQ ZHOL» (gazety) [“AK Zhol” (newspaper)]. Multi-function. Volume 3 /comp. H. Esenkarakizi. Nur-Sultan: public foundation “Alashorda”, 2020. 11p. (in Kazakh).
- «AQ ZHOL» (gazety) [“AK Zhol” (newspaper)]. Multi-function. Volume 2 /comp. H. Esenkarakizi. Nur-Sultan: public foundation “Alashorda”, 2020. 70p. (in Kazakh).
- Alash Orda. Sbornik dokumentov [Alash Orda. Collection of documents]. Almaty., 1992. pp. 49-50 (in Russian).
- Balozina R.O. Problemy zhenskogo ravnopraviya v istoricheskoi mysli Kazahstana [Problems of women's prosperity in historical thought of Kazakhstan]. Dissertation on the search for a scientific degree d. h. s. Almaty, 2009. 311c. (in Russian).
- Velikii Oktyabr i raskreposhenie zhenshin Srednei Azii i Kazahstana (1917-1936 gg.) [Great October and expansion of women in Middle Asia and Kazakhstan (1917-1936 yy.)]. M., 1971. 40-41 pp. (in Russian).
- Dekina E.A. Zhenshiny i literatura: ot antichnosti do XIX veka [Dekina E.A. Women and literature: from antiquity to the XIX century]. Scientific electronic journal "Concept". 2015. Vol. 13. p. 1116-1120. URL: <http://e-koncept.ru/2015/85224.htm>. (in Russian).
- Dekrety Sovetskoi Vlasti [Decrees of Soviet power]. Moscow. Gos. Nodded. Polit. Liter, 1957. 237p. (in Russian).
- Dekrety i postanovleniya CIK, SNK i STO KASSR [Decrees and postings of the CIC, SNK and CSTO of the KASSR]. StP, N1, Kirghizgosizdat., 1921, C-41. (in Russian).
- Izvestiya CK KP(b) Turkistana i CIK Sovetov Turkistsanskoi respubliki [News of the Central Committee of the KP(b) of Turkestan and the CEC of the Soviets of the Turkestan Republic 1921. July 4. (in Russian).
- Кант И. Критика практического разума // Соч. в 4 т. на немецком и русском языках / отв. ред. Н. Мотрошилова и Б. Тушлинг. М., 1997. Т. 3. С. 277–733.
- Kant I. Kritika prakticheskogo razuma [Kant. I. Criticism of practical reason]. Op. in 4 volumes in German and Russian / ed. by N. Motroshilov and B. Tushling. M., 1997. Vol. 3. 277-733 pp. (in Russian).
- Qazaqstan Respublikasynyn Prezidenttik Arhivi (PA RK) [Presidential archive of the Republic of Kazakhstan (RSPA)]. 139-P, 1-t, 203 case, 1-p. (in Kazakh).
- Qasabekova A.I. Aielder qozgalysynyn algashqy qairatkerleri [Kasabekova A.I. The first figures of the women's movement]. Auxiliary training manual. Taraz.: University. 2003. 61-62 pp. (in Kazakh).
- Qasabekova A.I. XX gasyrdyn 20-30 zhyldarynda Qazaqstandagy ana men balany qorgau maseleleri [Kasabekova A. I. Problems of maternal and child protection in Kazakhstan in the 20-30 years of the XX century]. Bulletin of Kaznpu named after Abay, series "historical and socio-political science", №4 (47), 2015. 57 p. (in Kazakh).
- Shildebai S. Qazaqtyn qairatker qyzy [Shildebay S. Kazakh figure girl]. Ana tili newspaper, 04 july, 2019 <https://anatili.kazgazeta.kz/news/53352> (in Kazakh).
- Shopengauer A. Sobr. soch. [Schopenhauer A. Coll. works]. Collected works Vol. 1. Moscow, "Moscow Club" 1992. 54-108 pp. (in Russian)
- Burn, S.M. The Social Psychology of Gender. New York: McGraw-Hill. 1996. 233 p.

МРНТИ 03.01.07

DOI 10.51943/1814-6961_2022_2_197

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСТАНСКО-РОССИЙСКОЙ ГРАНИЦЫ В 20-е ГОДЫ XX ВЕКА

Кожирова Светлана Басейовна^{1ID}, Быков Андрей Юрьевич^{2ID},
Нечаева Елена Леонидовна^{3*ID}

¹Центр китайских и азиатских исследований Международного научного комплекса «Астана». Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

²Сингапурская академия корпоративного менеджмента, РФ, г. Москва.

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

*Автор-корреспондент

E-mail: sbako@yandex.kz (Кожирова), baju72@mail.ru (Быков), elenech@inbox.ru (Нечаева)

Аннотация. В истории формирования казахстанских границ особое значение имеет период 20-х годов XX века. После Октябрьской революции 1917 года новому советскому государству с учетом тех политических и экономических задач, которые перед ним стояли важно было изменить сложившееся административно-территориальное деление. В статье показан противоречивый и неоднозначный процесс национально-территориального размежевания советских республик, результатом которого стала

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Абусейтова М.Х. ВКЛАД ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «МӘДЕНИ МҰРА» («КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ»), «ХАЛЫҚ ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА» («НАРОД В ПОТОКЕ ИСТОРИИ»), «РУХАНИ ЖАНҒЫРУ» «АРХИВ – 2025» В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ.....	5
Сайкенева Д.К., Ужкенов Е.М., Морякова М.Т. ГЕНЕЗИС ГОРОДОВ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ: ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИОГРАФИИ.....	17
Шакиева А.С. РЕСЕЙ ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ЖОШЫ ҰЛЫСЫ ТАРИХЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ (1991-2021 жж.).....	25
Конкабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х., Конкабаева А.Н. МӘМЛҰК КЕЗЕҢІНДЕГІ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ «АТ-ТУХФА» ҚОЛЖАЗБАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХНАМАСЫ.....	35
Kubeyev R.Dzh., Murzakhodzhaev K.M. ON SOME TRADITIONALIST ASPECTS AND HISTORICAL PARALLELS OF MODERN KAZAKHSTANI NATION-BUILDING (HISTORIOGRAPHIC REVIEW).....	46

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Бердыгужин Л.Б., Сарсенов А.С., Жумагулов Б.С. СТАНОВЛЕНИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ.....	54
Маргулан А.С., Батырхан Б.Ш., Токмурзаев Б.С. ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ ШИХАБ АД-ДИНА АЛ-ОМАРИ.....	64

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тылахметова А.С., Оралова А.А. АБЫЛАЙ ХАННЫҢ ҚЫТАЙДЫҢ ЦИНЬ ИМПЕРИЯСЫМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР.....	73
Жүрсінбаев Б.А., Серікбаев Е.Қ., Калыгулова Ж.А. ҰЛЫ ЖҰЗ ПРИСТАВЫ ЖӘНЕ АЛАТАУ ОКРУГЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ.....	84
Сұлтанғазы Г.Ж. XIX-XX ҒҒ. АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ОТАР ҚАЛАНЫҢ САЯСИ КЕҢІСТІГІ ЖӘНЕ ЗИЯЛЫ ҚАУЫМ ҚЫЗМЕТІ.....	94
Сұлтанғалиева Г.С. ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОГО КОЧЕВОГО ОБЩЕСТВА В ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ И ВИЗУАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКАХ XIX В.....	104

Шалгимбеков А.Б., Шотанова Г.А.
ВОЕННО-КРЕПОСТНЫЕ ЛИНИИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ЮЖНОГО УРАЛА
НА РУБЕЖЕ XVIII-XIX ВЕКОВ.....114

Ибраев Е.Е., Легкий Д.М., Табулденов А.Н.
«ДАЛЬНЕЙШЕЕ НАБЛЮДЕНИЕ ЗА НИМ УСТАНОВЛЕНО». АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ
ПОД НАДЗОРОМ ЦАРСКОЙ ОХРАНКИ (1907-1910 ГОДЫ).....123

Рустемов С.К., Бурханов Б.Б.
ОРЫНБОР МҮФТИЛІГІНІҢ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ
ӨМІРІНДЕГІ ОРНЫ МЕН РӨЛІ (XVIII ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІ).....134

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Асанова С.А., Капаева А.Т.
ГОЛОД 1921 -1922 ГГ. В КАЗАХСТАНЕ, КАК СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ТРАВМА.....143

Көкебаева Г.К., Стамшалов Е.И.
ГЕРМАНИЯДАҒЫ КЕҢЕСТІК СОҒЫС ТҮТҚЫНДАРЫНАН ЖАСАҚТАЛҒАН
ӘСКЕРІ БӨЛІМДЕР.....151

Zhakisheva S.A.
PRO MEMORIA FOR THOSE WHO LEFT IRRETRIEVABLY:
BIRMUKNAMED AIBASOV.....159

Қайыпбаева А.Т., Әбікей А.М., Оспанова Р.Р.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САУАТСЫЗДЫҚТЫ ЖОЮ
НАУҚАНЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ.....169

Борчашвили И.Ш., Курманбаев Б.М.
ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ
КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И ДРУГИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ
КАМПАНИЙ В ОТНОШЕНИИ КРЕСТЬЯНСТВА.....180

Шашаева М.Ә., Қозыбаева М.М.
КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1917-1930 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ
«ӘЙЕЛ ТЕНДІГІ» МӘСЕЛЕСІ.....189

Кожирова С.Б., Быков А.Ю., Нечаева Е.Л.
XX ҒАСЫРДЫҢ 20-ШЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН-РЕСЕЙ ШЕКАРАСЫНЫҢ
ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ.....197

Абдильдинова Л.Б., Искакова Г.М.
СОСТОЯНИЕ БЕЗРАБОТИЦЫ И БЕЗРАБОТНЫХ В РАЙОНЕ СТРОИТЕЛЬСТВА
ТУРКЕСТАНО-СИБИРСКОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ.....207

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Сиздиков Б.С., Жетібаев К.М., Гурсой М., Мургабаев С.С.
XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТҮРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫМЫ (ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ
ҚАЛАСЫ НЕГІЗІНДЕ).....217

Бобров Л.А., Кушқумбаев А.К., Исмаилов Д.
ЦЕЛЬНОКОВАННЫЙ ОЙРАТСКИЙ ШЛЕМ ИЗ СОБРАНИЯ АКМОЛИНСКОГО ОБЛАСТНОГО
ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ.....229

Kanatuly M., Adilbayeva A.S., Ercilasun K.

TOURISM OPPORTUNITIES FOR KAZAKHSTAN ON THE GREAT SILK ROAD.....237

Ишкалова Г.И.

ҚАЗАҚ ДӘСТҮРЛІ АҢШЫЛЫҒЫНЫҢ ХАЛЫҚ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ.....244

**Рецензия
Сын-пікір
Review**

Абиль Е.А., Кузембайұлы А.

ФЕНОМЕН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.

РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ: ХАН ДЖУЧИ. ВЕЛИКАЯ СТЕПЬ.....255

Басуға 29.06. 2022 қол қойылды
Шартты баспа табағы – 12,5
Офсеттік басылым
Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясында басылды